

Sietske de Boer

Abdelkrim al-Khattabi

De onsterfelijke leider van de Marokkaanse Riffijnen

In de jaren twintig van de vorige eeuw voerde de Riffijnse leider Abdelkrim al-Khattabi (1880-1963) de gewapende strijd aan tegen de Spanjaarden, die de Marokkaanse Rif wilden koloniseren. De strijd was heroïsch maar ongelijk. Hoewel de Spanjaarden in eerste instantie verslagen werden, moest Abdelkrim zich uiteindelijk gewonnen geven. In de harten van de Riffijnen leeft Moulay Mouhand¹, zoals zij hem nog altijd eerbiedig noemen, voor altijd voort als hun grootste strijder voor de vrijheid en onafhankelijkheid van de Rif. Hij overleed op 6 februari 1963 op tachtigjarige leeftijd in Caïro, als een internationaal gerespecteerde leider van de wereldwijde antikoloniale beweging na de Tweede Wereldoorlog. De Egyptische president Jamal Abdel Nasser eerde Abdelkrim al-Khattabi met een glorieuze staatsbegrafenis en een ereplaats op de militaire begraafplaats in Caïro. Daarna is Abdelkrim door de rest van de wereld vergeten. In dit artikel wil ik graag uit de doeken doen hoe onterecht dat is, en de universele betekenis van Abdelkrim al-Khattabi belichten.

Abdelkrims leven is in twee belangrijke episodes te verdelen. De eerste episode speelt zich af in de Rif, het noordelijke gebergte van Marokko aan de Middellandse Zee. Daar wordt Abdelkrim Mohamed al-Khattabi geboren in Adjdir, bij Al Hoceima, in 1882 of 1883, als oudste zoon van Abdelkrim Mohamed al-Khattabi sr. Abdelkrim sr. is een belangrijke *qadi*, wetsgeleerde en vertegenwoordiger van de sultan. Ook Abdelkrim jr. krijgt

een gedegen opleiding in de islamitische jurisprudentie en de Arabische taal. Abdelkrim sr. heeft veel contacten in Melilla, de Spaanse enclave bij Nador, en met Spanjaarden op het eilandje Nkour vlak voor de kust in de Baai van Al Hoceima. De vader stuurt zijn oudste zoon daarheen om te werken voor de Spanjaarden, later krijgt Abdelkrim jr. een post bij de islamitische rechtbank in Melilla, ook daar werkt hij voor de Spanjaarden.

Tot het begin van de twintigste eeuw is het Marokkaanse sultanaat zelfstandig en weet het de Ottomanen buiten de deur te houden. Niet in de laatste plaats dankzij de strijdvaardige Riffijnen in het Noorden, die geen indringers dulden en hun gebied met hand en tand verdedigen. De plannen tot kolonisatie van de Marokkaanse Rif door Spanje krijgen hun beslag tijdens de Conferentie van Algeciras in 1906. Frankrijk, Engeland en Spanje verdelen het Marokkaanse sultanaat onderling in hun honger naar nieuwe wingewesten, maar ook Duitsland eist een deel van het gebied op. Engeland neemt genoeg met een belangrijke rol in Tanger, de vrijhaven, tegenover het Britse Gibraltar. Frankrijk laat het noorden, het Rifgebergte, en de zuidelijke woestijn aan Spanje, en bezet het grootste, middelste en meest vruchtbare deel van Marokko. Duitsland krijgt niets. De woede daarover is groot en leidt bijna tot schermutselingen op Europese bodem met aartsvijand Frankrijk – dat de verdeling van het Marokkaanse sultanaat al geregeld heeft in een geheim akkoord met de Britten ruim voor de Conferentie van Algeciras.

In het eerste decennium van de twintigste eeuw beginnen de Spanjaarden vanuit hun enclave Melilla af en toe *raids* uit te voeren in de Rif, verkennings- en veroveringstochten. De Spanjaarden willen concessies om mijnen te ontginnen om tin en lood te winnen, en ze trachten via lokale *qaïds* hun macht te vestigen. Deze lokale autoriteiten krijgen een toelage of pensioen van de Spanjaarden, in ruil voor hun loyaliteit. Maar vanaf het begin is er verzet tegen deze, in Riffijnse ogen, dreigende invasie van ongelovigen. Nog altijd leeft de legendarische Mohamed Amzian voort in de verhalen van de Riffijnen: een man op zijn muilnier, met in zijn ene hand zijn geweer, in de andere een Koran, die vastberaden en principieel strijdt voor de vrijheid van zijn land. Hij sneuvelt voordat de strijd tegen de Spanjaarden op grote schaal losbarst.

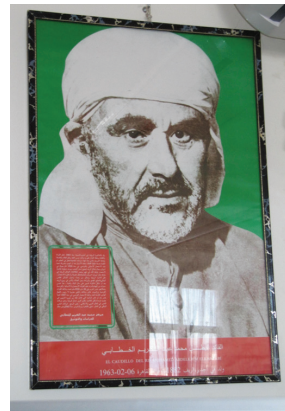
Met het discours dat hun komst beschaving en ontwikkeling zal brengen in de Rif proberen de Spanjaarden de lokale bevolking voor zich te winnen. Abdelkrim al-Khattabi sr. is wel gevoelig voor deze argumentatie. Als *qadi*,

vertegenwoordigt hij het sultanaat in een regio waarop de sultan weinig grip heeft. Tegelijkertijd ontvangt ook hij als lokale autoriteit een pensioen van de Spanjaarden, in ruil waarvoor hij de *goodwill* van de Spanjaarden moet bevorderen. De Spaanse *raids* worden al snel brutaler. De pro-Spaanse stellingname van Abdelkrim al-Khattabi sr. wordt hem door de Riffijnse bevolking niet in dank afgenomen, diverse malen wordt de woning van het gezin in Adjdjir in brand gestoken. De familie moet zelfs een paar jaar haar toevlucht zoeken in Tétouan.

De doelen van de Spanjaarden, namelijk koloniale penetratie van het gebied en tegelijkertijd de lokale cultuur en gezagsverhoudingen respecteren, bleken feitelijk tegenstrijdig. De hoge Spaanse commissaris Berenguer stelt dat ‘... we ons mandaat door Europa beperken tot het brengen van de beschaving die wij genieten naar deze half-wilde regio’s.’² Hij probeert de kunst af te kijken bij de Fransen, die de koloniale invloed langzamerhand willen uitbreiden, als een olievlek, terwijl tegelijkertijd de lokale autoriteiten gerespecteerd worden. Alleen in uitzonderlijke gevallen mag er militair geweld worden ingezet – toch gebeurt dat veel vaker dan de bedoeling is. Er vallen vaak dodelijke slachtoffers onder de Marokkaanse bevolking en ook het Franse leger is wel degelijk bezig door gewelddadige onderdrukking haar gezag te vestigen.

De verlichte *Africanistas*, zoals de aanhangers van de Spaanse strategie worden genoemd, houden vast aan hun politiek dat de Marokkanen of Riffijnen verlost moeten worden uit hun achterlijkheid door de ‘welwillende, geduldige behandeling die past bij een superieur ras’, zoals een koloniale officier het in 1913 verwoordde.³

Onder druk van de bevolking en stamoudsten komt Abdelkrim sr. in 1920 tot de slotsom dat het discours van de Spanjaarden niet overeenkomt met hun daden. Hij zegt zijn Spaanse pensioen op en haalt zijn beide zoons terug, Abdelkrim jr. uit Melilla, en Mhammed uit Madrid, die daar een militaire studie volgt. Abdelkrim jr. is intussen al eens in een Spaanse gevangenis beland, nadat hij in de Spaanse krant *El Telegramma* kritiek had geuit op de Spanjaarden. Hij ontsnapt en breekt daarbij

Afb 1. Affiche van Abdelkrim jr. Foto auteur.

zijn been. Daarvan blijft hij de rest van zijn leven last houden. Voor Abdelkrim jr. is de maat vol als Spanje een paar Marokkaanse opstandelingen terugstuurt die om hulp hebben gevraagd nadat ze Frans-Marokko ontvlucht zijn. Dit terwijl de Spanjaarden weten dat de Fransen geen genade zullen kennen.

Dan overlijdt Abdelkrim sr. onverwachts – hoogstwaarschijnlijk na het eten van vergiftigde eieren die gebracht zijn door een Spaanse handlanger. Abdelkrim jr. en zijn broer Mhammed vergeven dit de Spanjaarden nooit. Abdelkrim jr. wordt door de stamoudsten aangewezen als aanvoerder van het groeiende verzet tegen de Spaanse *raids*. Hij stuurt op zeker moment een brief naar de Spanjaarden, waarin hij hen waarschuwt niet de rivier Amekrane over te steken, in de vallei ten westen van Nador, en binnen de grenzen van Melilla te blijven.

De eigengereide Spaanse generaal Sylvester verscheurt de brief en bereidt de volgende aanval op de Riffijnse binnenlanden voor. Hij trekt met zijn soldaten westwaarts, maar wordt door de mannen van Abdelkrim in de val gelokt bij de kloof van Udabarrain. In de warme weken die daarop volgen in juni en juli – terwijl het bovendien ramadan is, de islamitische vastenmaand⁴ vinden verschillende veldslagen plaats, waarbij de Spanjaarden in de pan worden gehakt door met mestvorken, schoppen en knuppels bewapende Riffijnen, ongeveer achtduizend man sterk. Bijna twintigduizend Spanjaarden laten het leven, honderden worden krijgsgevangen genomen. Abdelkrim maakt zoveel materieel en munitie buit dat hij daarmee wel een jaar lang een leger op de been kan houden.

De Riffijnen zijn euforisch, de Spanjaarden ontzet. Hoe bestaat het dat een goed geoutilleerd leger het moet afleggen tegen een stel woeste barbaren? De Riffijnen kennen het gebied op hun duimpje. Ze zijn zeer gemotiveerd want voor hen is dit een kwestie van onderdrukking en slavernij, of vrijheid, een zaak van leven of dood. De Riffijnen zijn tevens religieus geïnspireerd: voor hen is dit een strijd tegen ongelovigen die islamitisch grondgebied willen veroveren. Deze drie aspecten vormen de basis van de guerrilla-tactiek die Abdelkrim ontwikkelt, waarbij kleine groepjes zeer wendbare strijders het met steun van de lokale bevolking opnemen tegen een log en traag buitenlands leger op onbekend terrein. Opmerkelijk tijdens de verpletterende nederlaag van de Spanjaarden is het grote aantal Marokkaanse huurlingen in dienst van het Spaanse leger, dat overloopt naar Abdelkrim en de zijnen zodra die aan de winnende hand zijn. De huurlingen hebben niet de intrinsieke motivatie die de Riffijnse strijders aan Abdelkrims zijde wél hebben en als

medemoslims voelen zij zich meer verwant met de Riffijnen dan met de christelijke Spaanse indringers. Behalve de grote buit aan munitie, materieel en de honderden krijgsgevangenen die Abdelkrim opsluit in grotten en geïmproviseerde kampen bij Adjdir, heeft Abdelkrim met zijn overwinning zijn reputatie als uitmuntend militair strateeg gevestigd.

De veldslag van die zomer in 1921 wordt nog altijd herdacht als de Slag van Anoual, het is de grote overwinning die ook vandaag de dag nog in het geheugen van iedere Riffijn staat gegrift en waar ieder kind mee opgroeit. Na deze overwinning weet Abdelkrim de stammen te verenigen, organiseert hij zijn leger en trekt hij ten strijde voor de onafhankelijkheid van de Rif. In 1923 is het zover dat hij de Riffijnse Republiek uitroept: een eigen staat, met Abdelkrim als president, met een vlag, een munt (al wordt die nooit echt ingevoerd) en een leger. In 1924 worden de Spanjaarden na een bloedige strijd gedwongen het historische stadje Chefchaouen te ontruimen, waarna Abdelkrim er zijn hoofdkwartier vestigt.⁵ De Riffijnen trekken blootshoofds en barvoets de voor hen heilige stad Chefchaouen binnen en zingen daar voor het eerst hun nieuwe volkslied.⁶ Het is de apotheose van de bevrijdingsstrijd, Abdelkrim is op het hoogtepunt van zijn macht.

Afbeelding 2. Het gebied binnen de rode lijn is de Riffijnse Republiek zoals uitgeroepen door Abdelkrim in 1923, de witte delen daarbuiten zijn Spaans gebied, het overige is Frans Marokko. Chauen is Chefchaouen.

Lang duurt het feest van de overwinning niet. De Spanjaarden zijn niet van plan hun strijd om de Rif op te geven, ook al leidt het in Spanje zelf tot heftige debatten, regeringscrises en opstand onder de bevolking. Koning Alfonso XIII is fervent voorstander van het veroveren van de Rif, met alle mogelijke middelen, en hij heeft het leger en de clerus aan zijn zijde. De

bevolking is tegen, want de strijd in de Rif kost tienduizenden mensenlevens en onnoemelijk veel kapitaal en, zo stellen zij, levert niets op. Ondanks het protest, begint Spanje in juni 1924 het Rifgebied te bombarderen met gifgasbommen. In een geheime deal met de Duitsers – in strijd met het Verdrag van Versailles, het vredesakkoord dat een einde maakte aan de Eerste Wereldoorlog – levert Duitsland aan Spanje gifgassen, waaronder mosterdgas, en helpen de Duitsers een gifgasfabriek op te zetten nabij Madrid, en later ook in Melilla.⁷

Voor de eerste keer in de geschiedenis worden gifgasbombardementen vanuit de lucht uitgevoerd.⁸ Het duurt niet lang of na het eerste gifgasbombardement worden dagelijks bommen op het hele gebied met de hand afgeworpen uit de open propellervliegtuigjes. De giftige lading veroorzaakt onnoemelijk veel leed – één druppel mosterdgas kan al dodelijk zijn. Mensen krijgen de verschrikkelijkste brandwonden en verminkingen waartegen ze geen medicijnen of behandelingen hebben. Het gifgas verwoest oogsten en maakt velden onbruikbaar, met hongersnood tot gevolg. De bevolking vlucht naar het oosten, naar Frans gebied richting Oujda, bij de Algerijnse grens, of naar de zuidgrens van de Rif, en naar Tanger, de vrijhaven. Het is niet meer exact te achterhalen hoeveel duizenden kilo's mosterdgas en andere gifgassen zijn uitgeworpen boven de Rif maar met terugwerkende kracht kan zeker worden gesproken over genocide.⁹ Hét gezaghebbende en zeer indrukwekkende boek over de gifgassen in de Rif is *Giftgas tegen Abdelkrim. Deutschland, Spanien und der Gaskrieg in Spanisch-Marokko 1922 - 1927* van Rudibert Kunz en Rolf-Dieter Müller. Dit boek werd pas in 1990 gepubliceerd maar is wel met de spreekwoordelijke Duitse *Gründlichkeit* geschreven, op basis van uitgebreid onderzoek in Spaanse en Duitse militaire archieven. De auteurs leveren het onomstotelijke bewijs van de grootschalige inzet van chemische wapens door de Spanjaarden, en tonen aan op welke manier de Duitsers daarbij geholpen hebben.

Ondanks de ongelijke strijd en de verschrikkelijke bombardementen geven de Riffijnen geen krimp, feitelijk zijn de Spanjaarden verslagen. Maar dan beginnen de Fransen – die overigens aan de Spanjaarden wapens verkochten en ook traangassen leverden – zich zorgen te maken: zal Abdelkrim genoeg nemen met alleen de Rif, of wil hij heel Marokko veroveren? Abdelkrim heeft diverse pogingen ondernomen tot een akkoord te komen met de Marokkaanse sultan en de Fransen, maar die houden iedere mogelijke samenwerking tegen. De resident-generaal Lyautey, de feitelijke machthebber in Frans Marokko, spreekt zijn zorgen uit:

Aan de noordzijde van ons front staat een groot voorvechter van de islamitische onafhankelijkheid op [...] voor onze onderneming in Marokko is er geen ongunstiger moment denkbaar voor de oprichting, zo dicht bij Fès, aan de kust van de Middellandse Zee, van een autonome, islamitische groepering...[.]die spoedig een basis zal worden met een natuurlijke aantrekkingskracht [...] niet alleen voor alle dissidenten, maar voor alle jonge Marokkanen.¹⁰

Lyautey wil een blokkade aan de kust van de Rif instellen, massieve bombardementen uitvoeren in het hele gebied en het hoofdkwartier van Abdelkrim aanvallen. Eerst aarzelt de Franse regering – ook in Frankrijk is er onder de bevolking verzet tegen de oorlog in Marokko – maar dan wordt Lyautey vervangen door generaal Pétain, de ijzervreter die zich in de Eerste Wereldoorlog zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Spanje en Frankrijk brengen gezamenlijk 600.000 tot 800.000 manschappen op de been voor de laatste slag in deze oorlog, tegenover de Riffijnse krijgsmacht van 60.000 á 80.000 man. Er worden zelfs Franse troepen weggehaald bij de grens met Duitsland aan de Rijn, voor deze laatste grote slag. De aanval begint op 8 september 1925 in de Baai van Al Hoceima, onder aanvoering van Francesco Franco. Wekenlang wordt er hevig gevochten, maar uiteindelijk slagen de Spanjaarden erin aan de kust te landen. De Fransen vallen aan vanuit het zuiden. In het najaar komen de Spaanse en de Franse troepen elkaar tegen op de woensdagmarkt van Suq el-Arba'a et-Taourirt. Abdelkrims troepen zijn feitelijk verslagen. In april 1926 worden de Riffijnse leiders en de Spaanse en Franse overwinnaars het niet eens over de voorwaarden van de beëindiging van de strijd – de overwinnaars eisen absolute overgave, de Riffijnen eisen erkenning van de Riffijnse regering en willen niets horen van verbanning van hun grote leider. De strijd sleept zich voort, de gifgasbombardementen houden aan, totdat Abdelkrim zich uiteindelijk op 27 mei 1926 in Targuist overgeeft aan de Fransen. Dat is een weloverwogen keuze, want Abdelkrim realiseert zich terdege dat zijn leven in handen van de Spanjaarden geen cent meer waard zou zijn. Die zouden hem zonder enige plichtpleging aan de dichtstbijzijnde boom hebben opgehangen. De Fransen daarentegen behandelen Abdelkrim met respect: hij is de erkende en geëerde leider van de Riffijnen. Hij wordt verbannen naar het eilandje Réunion, een Franse kolonie in de Indische Oceaan ten oosten van Zuid-Afrika.¹¹ Hiermee eindigt de eerste episode van Abdelkrims lange en bewogen leven.

Terugblikkend op het optreden van de Europese mogendheden, is het

volstrekt duidelijk dat Spanje en Frankrijk koste wat kost Marokko wilden koloniseren. Ondanks het discours over respect voor de lokale cultuur en de lokale gezagsverhoudingen, golden er feitelijk geen humanitaire overwegingen. Overigens gold dit ook in Spanje ten opzichte van de eigen bevolking: tienduizenden jonge mannen werden opgeofferd aan het koloniale project. De Fransen wisten van de aanhoudende Spaanse gifgasbombardementen, maar keken weg. Dat gold ook voor de Engelsen: de toenmalige staatssecretaris voor oorlog en luchtmacht, Winston Churchill – dezelfde die later de Britten zou aanvoeren tegen nazi-Duitsland – verklaarde onomwonden: 'Ik begrijp deze fijngevoeligheid over het gebruik van gas niet. Ik ben heel erg voor het inzetten van gifgas tegen onbeschaafde stammen.'¹² De Spaanse koning Alfonso XIII sprak zich in dezelfde geest uit tegen een Franse militaire attaché: de meest gewelddadige middelen zijn geoorloofd tegen Abdelkrim al-Khattabi, 'zonder humanitaire plichtplegingen' en met de inzet van de 'meest schadelijke gassen, om zo Spaanse en Franse levens te sparen.' 'Het belangrijkste,' zei de koning tegen de Franse attaché, 'is de verdelging, zoals van schadelijke beesten, van de Aïth Waryaghar en de stammen die Abdelkrim het meest nabij staan.'¹³

Toen Abdelkrim eenmaal beseftte wat de bombardementen aanrichtten, wendde hij zich tot de pas opgerichte Volkenbond, met een smeekbede de onafhankelijkheid van de Riffijnen te erkennen en de gifgasbombardementen te laten stoppen. Het mocht niet baten. Via een brief, meegegeven aan een Zweedse journalist, riep Abdelkrim de hulp in van de Zweedse koning Gustaf, die daarna pleitte voor het sturen van een hulpmissie van het Internationale Rode Kruis naar de Rif. Het Internationale Rode Kruis legde dit verzoek voor aan het Spaanse Rode Kruis, dat afwijzend reageerde, zeggend dat 'een hulpmissie naar de Marokkaanse rebellen tijdens de in gang zijnde politieke acties om de orde te handhaven, niet opportuun is.'¹⁴

Onder de Spaanse bezetter worden de Riffijnen onderdrukt en zoveel mogelijk arm, dom en onwetend gehouden. De sporen van de gifgasbombardementen worden zorgvuldig gewist, alle resten van de bommen en vliegtuigen zijn geld waard en worden dus ingeleverd. De Riffijnen moeten de herinneringen aan hun grote held Abdelkrim in het geheim koesteren. Zij zijn heel trots op hem, omdat hij het durfde op te nemen tegen zo'n grote overmacht, en heeft gestreden voor hun vrijheid en menselijke waardigheid. En ook omdat hij feitelijk had gewonnen, totdat de gifgasbombardementen en de Franse en Spaanse samenwerking hem op de knieën dwongen.

Decennialang lijkt Abdelkrims rol uitgespeeld. Hij verblijft op het verre eilandje Réunion, en voedt zijn elf kinderen op die hij heeft met twee echtgenotes. Zijn broer Mhammed, die altijd zijn militaire aanvoerder is geweest, is samen met hem verbannen, evenals hun moeder. De Tweede Wereldoorlog gaat min of meer aan hen voorbij.

Intussen organiseren in Marokko de nationalisten zich en bereiden de onafhankelijkheid van Marokko voor. De nationalisten onderhouden contacten met nationalistische bewegingen in Algerije, Tunesië en Egypte. Op hun advies vraagt Abdelkrim in 1947 aan de Fransen of hij zijn ballingschap aan de Zuid-Franse kust mag voortzetten, zodat zijn kinderen daar hun studies kunnen vervolgen. Frankrijk stemt in. Abdelkrim, zijn broer Mhammed en hun gezinnen, en in een loden kist het lichaam van hun overleden moeder, gaan sloop richting Egypte, om door het Suez-kanaal naar de Zuid-Franse kust te varen. In de Egyptische kustplaats Alexandrië wacht het gezelschap een verrassing: de Egyptische nationalisten halen de familie Al-Khattabi met hun hele hebben en houwen van boord. De Fransen hebben het nakijken en zijn woedend. De familie wordt ontvangen door koning Farouk en gehuisvest in een villa in Caïro. Ook nadat Jamal Abd el Nasser de koning heeft verjaagd en zelf president is geworden, ontbreekt het de familie Al-Khattabi aan niets. Abdelkrim al-Khattabi, in zijn zestiger jaren inmiddels, wordt in Caïro de *éminence grise* van de opkomende, wereldwijde antikoloniale beweging.

Diverse leiders die in eigen land de strijd willen aanbinden met de koloniale bezettingsmacht, maken hun opwachting bij Abdelkrim in Caïro. De Zuid-Amerikaanse leiders Fidel Castro en Che Guevara bezoeken hem, en leren van de oude meester de guerrillatactieken en militaire strategieën die destijds in de Rif zo succesvol waren. Ho Tchi Minh in Zuid-Oost Azië correspondeert met Abdelkrim, en past in de strijd tegen de Fransen eveneens de guerrillatactiek succesvol toe. De grote voorvechter van onafhankelijkheid van Guinee-Bissau, Amilcar Cabral, en de Angolese leider Augustinho

Afb. 3 Progressieve leiders bijeen op een boerderij bij Berkane, Noord-Oost Marokko.¹⁵

Neto in zuidelijk Afrika doen eveneens hun voordeel met Abdelkrims kennis en inzichten. Het is zelfs waarschijnlijk dat Nelson Mandela Abdelkrim in Caïro heeft bezocht, na zijn reis naar Marokko. Bij terugkeer in Zuid-Afrika propageerde en organiseerde Mandela de gewapende strijd tegen het Zuid-Afrikaanse apartheidregime.¹⁶

Zijn geliefde Rif ziet Abdelkrim nooit meer terug. Hij weigert naar Marokko terug te keren, na de onafhankelijkheid in 1956. Hij heeft een revolutionair visioen ontwikkeld voor de hele Maghreb: Marokko, Algerije en Tunesië. Abdelkrim ziet een andere toekomst voor deze regio: hij wil strijden voor de totale onafhankelijkheid van de Maghreb, als één natie, bevrijd van de koloniale Franse overheersing en zonder de door Frankrijk getrokken grenzen tussen de drie landen. Tunesië is in 1952 onafhankelijk geworden, Marokko in 1956, maar Algerije is op dat moment nog verwickeld in de bloedigste onafhankelijkheidsstrijd die de Noord-Afrikaanse regio zou kennen. In de visie van Abdelkrim heeft de onafhankelijkheidspartij *Istiqlal* (Onafhankelijkheid) in Marokko samen met de sultan, die zich tot koning Mohamed V had laten kronen, veel te veel concessies gedaan aan Frankrijk.

In Marokko zelf verloopt de vorming van de jonge natiestaat moeizaam. Er is onrust, er vinden afrekeningen plaats. De Riffijnen komen al gauw tot de slotsom dat ze met het nieuwe regime van de regen in de drup zijn gekomen: nieuwe jonge bestuurders van de *Istiqlal* uit de stedelijke gebieden, die niks weten van de Rif, de taal niet spreken, zijn in de plaats van de Spaanse onderdrukkers gekomen. De gevraagde werkgelegenheid komt er niet, en ook geen onderwijs voor de kinderen, of hervormingen van de landbouw. Konden de Riffijnen onder de Spanjaarden nog huurling worden in het Spaanse leger, in het nieuwe Marokkaanse leger zijn zij niet erg welkom, zij worden gewantrouwd – de koning weet aan wie de Riffijnen trouw zijn. Zodoende krijgen de Riffijnen spijt dat ze hun wapens hadden ingeleverd, nadat ze hun aandeel hadden geleverd in de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spanjaarden en de Fransen.

Onder leiding van (een andere) Mohamed Amzian stellen de Riffijnen een manifest op, waarmee ze naar de hoofdstad Rabat gaan. De nieuwe koning verwijst het document echter naar de prullenmand. Daarop groeperen de Riffijnen zich in de bergen, en lokken in de winter van 1958/1959 een opstand uit. Die dreigt zich al gauw niet alleen uit te breiden tot de Midden-Atlas, en wellicht verder naar het Zuiden, maar ook naar Algerije, zodat de grote onafhankelijkheidsstrijd voor de Maghreb zou kunnen volgen. Dat is geheel in lijn met de visie van Abdelkrim, die vanuit Caïro Mohamed

Amzian en de Riffijnse opstandelingen aanstuurt. Koning Mohamed V geeft zijn zoon, kroonprins Moulay Hassan, de latere koning Hassan II, en zijn rechterhand de militair Mohamed Oufkir¹⁷ carte blanche om de opstand in de Rif te onderdrukken. Praktisch het hele nieuwe Marokkaanse leger, ongeveer twintigduizend man, wordt naar de Rif gedirigeerd, en houdt daar gewelddadig huis onder de bevolking. Legendarisch zijn de verhalen – archieven zijn er niet (meer), of ontoegankelijk – over hoe het vliegtuig waarmee de kroonprins landde op het vliegveld van Al Hoceima beschoten werd door de Riffijnen; hoe generaal Oufkir arme sloebers wegstuurde met een op scherp gestelde granaat in de capuchon van hun *jellaba*; hoe mensen werden overreden door tanks. Hoeveel slachtoffers er vallen is ook niet precies bekend, schattingen gaan uit van getallen rond de vijfduizend. Hardnekkig is ook het gerucht dat er napalm is ingezet door het Marokkaanse leger tegen de Riffijnse bevolking.¹⁸ De opstand werd dus met succes neergeslagen en opnieuw werden de Riffijnen geknecht. Koning Hassan II heeft nooit meer een voet in de Rif gezet. Zijn hele regeerperiode lang, van 1961 tot zijn dood in 1999, zijn de Riffijnen gemarginaliseerd en gecriminaliseerd. De naam van Abdelkrim mocht niet meer hardop worden uitgesproken, hetzelfde gold voor de Riffijnse Republiek en de strijd van de Riffijnen. Dit taboe is ook onder koning Mohamed VI nog lang niet verdwenen. Het debat over de betekenis van Abdelkrim komt niet van de grond, de verhouding tussen de Riffijnen en het centrale gezag in Rabat en het koningshuis blijft precair en soms uitgesproken gespannen. Al heeft koning Mohamed VI in eerste instantie zijn goede wil getoond, door meteen na zijn aantreden zijn eerste officiële reis naar de Rif te maken, en door in Adjdird bij Al Hoceima – de bakermat van Abdelkrim – een rede te houden. De Riffijnen traden hem met open vizier tegemoet, onder het motto: ‘je kunt de zoon niet zijn vaders daden verwijten’. Maar na enkele jaren verzuurde de verstandhouding.

Abdelkrim al-Khattabi, de meest geliefde leider van de Riffijnen, hun Moulay Mohand, gaf in Caïro de geest op 6 februari 1963. Hij werd door de Egyptische president Jamal Abdel Nasser geëerd met een grootse staatsbegrafenis, en op de militaire erebegraafplaats in Caïro te ruste gelegd.

Op de vraag waarom Abdelkrim na zijn dood in Europa vrijwel vergeten is, zijn meerdere antwoorden mogelijk. Na de Tweede Wereldoorlog wilden de Europese mogendheden liever niet meer herinnerd worden aan het barbaarse optreden in de Rif, aan de gifgasbommen en het koloniale verleden – feitelijk geldt dit tot op de dag van vandaag. De wereldwijde strijd tegen kolonialisme, met Abdelkrim als icoon, werd gedwarsboomd

door de felle anticommunistische strijd die ook wereldwijd gevoerd werd. De anticommunisten wonnen, het IJzeren Gordijn werd opgetrokken, de apartheid in Zuid-Afrika won, Mandela verdween in de gevangenis. Castro had dan wel Cuba veroverd, maar de communistische revolutie mislukte in vrijwel heel Zuid-Amerika. Het cliché dat de geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars, is maar al te waar. Door Abdelkrim en de strijd van de Riffijnen dood te zwijgen, werd de Europese overwinning nog eens onderstreept.

In Marokko zelf bleef de naam van Abdelkrim taboe, evenals de gifgasoorlog uit de jaren twintig van de vorige eeuw. De verhalen van de Riffijnen werden niet geloofd, in geen enkel archief werd gewag gemaakt van de inzet van gifgassen. Tijdens de dictatuur van Hassan II zat Marokko op slot, tot ver in de jaren tachtig van de vorige eeuw. In Europa was of leek men niet geïnteresseerd. De houding was: hoezo gifgassen? Waar zijn de bewijzen? Toen in 1990 het boek van Kunst en Müller uitkwam, leidde dat in Europa maar in zeer beperkte kring tot enige opwindning. In Marokko is het boek tot op de dag van vandaag verboden, al is er een illegale Arabische vertaling in omloop.

Niet alleen het debat over de rol en betekenis van Abdelkrim in de Rif en in Marokko moet nog van de grond komen. Hetzelfde geldt voor de gebeurtenissen in de Rif in 1958/59. Dat is nodig om tot werkbare verhoudingen te komen tussen de nationale autoriteiten en de Riffijnen.¹⁹

Niet alleen in Marokko ontbreekt het aan een open en eerlijk debat over de rol en betekenis van Abdelkrim en de strijd van de Riffijnen. De tweede episode van Abdelkrims lange en vruchtbare leven, zijn rol als leider en grote inspirator van de antikoloniale strijd wereldwijd, verdient het opnieuw belicht te worden.

Zo langzamerhand zijn de denkbelden over het Europese koloniale verleden aan het verschuiven, en proberen we zaken met een open blik te beschouwen. Het is van groot belang ons ervan bewust te zijn dat taalgebruik in de berichtgeving van gebeurtenissen met terugwerkende kracht de geschiedenis beïnvloedt, en een bepaalde kleur aan de geschiedschrijving geeft. Spreken we bijvoorbeeld over de strijd in de Rif als een oorlog tegen de Spaanse bezetter, of over politionele acties tegen Riffijnse rebellen?

Het is maar net vanuit welk perspectief je naar de zaken kijkt. Het is niet alleen voor Abdelkrims eerherstel dat minder eurocentrisme en een reële benadering van zaken in de Europese geschiedschrijving wenselijk, zelfs noodzakelijk is. Want het verleden staat nooit los van het heden, en ook

niet van de toekomst. Dat betekent dat de manier van geschiedschrijving, het taalgebruik, het perspectief, de toon, mede bepalend is voor hoe we naar het heden kijken, en naar de toekomst. Dus is herschrijven van de episode van Abdelkrim en zijn betekenis ook in het belang van verbetering van de verstandhouding en het onderlinge begrip tussen Europeanen en Riffijnen, tussen kolonisators en een gekoloniseerd volk. Zolang Europa niet in de spiegel durft te kijken en weigert de eigen koloniale geschiedenis te evalueren, is er geen eerlijke verstandhouding met – in dit geval – Riffijnen mogelijk.

Afbeelding 4. Het graf van Abdelkrim al-Khattabi op de militaire begraafplaats in Caïro. Ik bezocht dit graf in 2005 in gezelschap van een van Abdelkrims zonen, Saïd. Die is in 2007 overleden. Foto auteur.

Noten

1. Onze leider Mohamed; in het Riffijnse Berbers wordt de naam ‘Mohamed’ Mohand’.
2. Sebastiaan Balfour, *Deadly Embrace: Morocco and the Road to the Spanish Civil War* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 161 (noot 10) Bij Berenguer’s quote: Berenguer, *El Ejército*, 7.
3. Balfour, *Deadly Embrace*, 162.
4. De islamitische kalender is een maankalender. Daardoor begint de heilige maand ramadan ieder jaar tien dagen eerder dan het jaar ervoor. Tijdens de ramadan, een van de vijf islamitische plichten, mogen moslims tussen zonsopgang en zonsondergang niet drinken, eten, roken of seks hebben.
5. Rudibert Kunz en Rolf-Dieter Müller, *Giftgas gegen Abdelkrim. Deutschland, Spanien*

und der Gaskrieg in Spanisch-Marokko 1922-1927 (Verlag Rombach Freiburg, 1990), 114. Naar schatting zo'n 20.000 Spanjaarden laten het leven.

6. Chefchaouen is na de Inquisitie eind vijftiende eeuw in Spanje gesticht door Moren (moslims) en Joden die Spanje ontvluchtten. Tot de Spaanse invasie in 1920 was het stadje verboden gebied voor christenen.
7. Kunz en Müller.
8. Mosterdgas en andere gifgassen werden in Europa tijdens de Eerste Wereldoorlog volop ingezet in de loopgraven, maar in de vorm van granaten die met de hand werden geworpen of met kanonnen afgeschoten. De techniek was nog niet zover gevorderd dat vliegtuigen gifgasbommen konden afwerpen, dat werd voor het eerst uitgetoetst boven de Marokkaanse Rif. Zie o.a. Rudibert Kunz en Rolf-Dieter Müller. Al in het voorwoord door de uitgevers van *Gifgas tegen Abdelkrim* staat op p 11: 'In Marokko wurde erstmals die neue Massenvernichtungswaffe des Weltkriegs 1914-1918 im grossen Stil vom Flugzeug aus eingesetzt.' In hun eigen voorwoord schrijven de auteurs op p 13: 'Es war die erste aerochemische Krieg der Geschichte. Die Kolonialmächte Spanien und Frankreich setzten gegen die um Freiheit und Selbständigkeit kämpfenden Rifkabylen unter der Führung Abd el Krimss erstmal chemische Kampfstoffe systematisch per Flugzeug und Bombe ein. Und darüber hinaus: Der Rifkrieg war die erste militärische Auseinandersetzung, die durch den Einsatz von Giftgas entschieden wurde.' De auteurs vervolgen met de opmerking dat lang gedacht is dat de Italiaans-Abessinische oorlog van 1935/36 de eerste gifgasoorlog (vanuit de lucht, SdeB) is geweest, maar dat nu blijkt dat de militair succesvolle inzet van chemische strijdmiddelen in Noord-Marokko (daar) niet alleen aan voorafging, maar dat het ook een geheim voorbeeld is geweest voor de inzet van gifgassen door het Italiaanse leger in Oost-Afrika.
9. Balfour, *Deadly Embrace*, 147. 'Given that the factory near Madrid almost certainly had a higher production capacity than that in Melilla, overall production of mustard gas from the end of 1924 must have reached impressive figures. The German officers' calculation that some 400 metric tons of mustard gas were manufactured between 1923 and 1925 does not take into account production from the last quarter of 1925 until the end of the war. Nor does it take on board the substances for the production of all toxic-gas bombs and shells that were bought from the French and the Germans.' Noot 83: *Unsigned report of 25 May 1925, PRO WO 188/765 and another of 23 Jan. 1928, reporting on unused stocks after the end of the war, in PRO WO 188/78.*
10. Dirk Sasse, *Franzosen, Briten und Deutsche im Rifkrieg 1921 – 1926*. (R. Oldenburg Verlag München, 2006), 50.; Zakiya Daoud, *Abdelkrim. Une épopée d'or et de sang*, Editions Segquier, Paris, 1999, p. 188 – 191.; Sietske de Boer, *Het volk van Abdelkrim. Actualiteit en geschiedenis van de Marokkaanse Rif*. (Uitgeverij Wijdemeer, 2013), 126.
11. Tijdens de bootreis naar Réunion wordt Abdelkrim geïnterviewd door de Franse journalist J.Roger-Mathieu. *Mémoires d'Abd-el-Krim* is daarvan de (zeer interessante) weerslag, in 2011 opnieuw uitgegeven in Rabat door Editions La Porte.
12. Balfour, *Deadly Embrace*, 127. (noot 15); David E. Omissie, *Air Power and Colonial Control: The Royal Air Force 1919 – 1939* (Manchester: MUP, 1990), 160.; Geoff Simons, *Iraq: From Sumer to Saddam* (London, Macmillan, 1994); Harris and Paxman,

A Higher Form of Killing: The Secret History of Biological and Chemical Warfare (London: Chatto & Windus Ltd, 1982), 43 – 44.

13. Balfour, *Deadly Embrace*, 135. Het interview van de Franse militaire attaché met koning Alphonso vond plaats op 15 juni 1925.
14. Dirk Sasse, *Franzosen, Briten und Deutsche im Rifkrieg 1921 – 1926*, 70.
15. Op de eerste rij van links naar rechts: Mohamed Boudiaf (president van Algerije, vermoord in de jaren negentig van de vorige eeuw), Ait Ahmed, Ahmed Ben Bella (president van Algerije, aan de kant geschoven door Boumédiène), Houari Boumédiène (president van Algerije, overleden in de Sovjetrepubliek na langdurige ziekte) Nelson Mandela (op de tweede rij, achter Ben Bella), Augustine Neto (Angola, tussen Ben Bella en Boumédiène), Amilcar Cabral (Guinee Bissau) en andere Algerijnse en Afrikaanse leiders. De foto dateert hoogst waarschijnlijk uit 1962. Ik kreeg de foto van een goede vriend in Berkane, Najib el-Bachiri. Zijn grootvader speelde een belangrijke rol achter de schermen bij deze contacten.
16. De Boer, *Het volk van Abdelkrim*, 176. (noot 319 en noot 320) Zie ook de foto van de Algerijnse en Afrikaanse leiders, onder wie Nelson Mandela, gemaakt in 1962 op een boerderij in de omgeving van Berkane, Noord-Oost Marokko.
17. Mohamed Oufkir heeft lang gediend in het Franse leger, en gevochten in Indo-China, tegen Ho Tchi Minh, die lessen geleerd had van Abdelkrim. Na Marokko's onafhankelijkheid kreeg hij een hoge post in het nieuwe Marokkaanse leger en werd hij de vertrouweling van de koning. Totdat hij in 1972 een putsch tegen Hassan II ondernam, die mislukte, en hij dat met de dood moest bekopen. Volgens geruchten is hij persoonlijk door Hassan II doodgeschoten.
18. Sluitend bewijs daarvan is nooit geleverd. Wel wordt gespeculeerd dat generaal Oufkir via zijn Franse contacten vrij gemakkelijk aan napalmbommen kon komen.
19. Vandaag de dag, mei 2017, zijn er weer ernstige rellen gaande in de Rif, vooral in Al Hoceima. De vertogen van de demonstranten zijn historisch geladen: al sinds de onafhankelijkheid eisen zij werkgelegenheid, beter onderwijs en uitroeiing van de corruptie. Het speciale oncologieziekenhuis dat de Riffijnen zo graag willen, heeft te maken met het hoge aantal kankerpatiënten in de streek, gedacht wordt dat dit het gevolg is van de gifgasbombardementen van begin twintigste eeuw en mogelijk de napalmbombardementen in 58/59.